

П. В. САЦЬКИЙ

Павло Вікторович Сацький, кандидат історичних наук, доцент ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

**СУСПІЛЬНИЙ СТАТУС ХАНСЬКИХ СЛУЖБОВЦІВ І СИСТЕМА КАР'ЄРНИХ
ЗАОХОЧЕНЬ В ТЮРКСЬКИХ ДЕРЖАВАХ VI–VII СТ.**

Проблема правового забезпечення державної служби в Тюркському каганаті має багатогранний характер, зважаючи на специфіку процесу створення держави та її інституціалізації. Як і в кожній державі чи то на службі, в тюркських державах існувала система службових заохочень, які мали як матеріальний, так і кар'єрний характер, передбачаючи надання з боку володаря, який носив титул хана (кагана), певного статусу іншій особі за відповідні заслуги. Предметом дослідження статті є правове забезпечення державної служби у давніх тюрків.

Тюркська державність у ранньому середньовіччі в своїй унікальності становить від XIX ст. значний інтерес для дослідників філологів, істориків та етнографів. Цей інтерес обумовлюється насамперед тим, що тюркські народи змогли зберегти від часів свого великого каганату 552–603 рр. не лише етнографічні особливості, а й традиційну економіку, не зважаючи на науково-технічний прогрес у світі, аж до початку XX століття¹. Також тюркська держава виявила таку якість, як активно сприймати надбання інших цивілізацій і створювати свою, унікальну модель та поширювати її на Євразійському просторі. Зокрема, давніми тюрками було утворено власну рунічну писемність, написи якою досить змістовно передають нам інформацію про традиції державотворення і управління, правову систему Тюркського каганату, його історію, подають модель державного будівництва. Недарма найбільший після етнографів інтерес до тюркських народів виявили філологи, які зуміли дешифрувати їх рунічну писемність². Дешифровка рунічного письма давніх тюрків відкрила можливості для істориків досліджувати соціальну структуру давньотюркського суспільства³, а також історію давніх тюркських каганатів, вже спираючись не лише на китайські джерела, а й на власне тюркські⁴. Також історія давніх тюрків стає одним із найцікавіших предметів дослідження для науковців, що вивчають номадизм як глобальне явище⁵. Але правова система давніх тюрків є на сьогодні практично не вивченою, вона досліджувалась лише в загальному контексті тюркського права. Тому залишається малодослідженою система державного устрою тюркських каганатів із її динамічним процесом самовдосконалення. Її ключові елементи потребують дослідження, зважаючи на можливості, які відкривають давньотюркські тексти. Метою даного дослідження є реконструкція системи державної ієрархії, аналіз цього процесу в контексті еволюції державно-правової системи в каганаті, а також дослідження передумов кар'єрного зростання державних сановників.

На відміну від системи матеріальних заохочень, у тюркських каганатах система кар'єрного зростання була більш прив'язаною до ханської влади і, фактично, ханові належала компетенція визначати становище особи в суспільстві. Часто кар'єрне заохочення обумовлювало підвищення матеріального статусу особи, надаючи їй можливості для збагачення, оскільки в тюркських каганатах існував своєрідний ранжир, за яким, лише маючи певний соціально-політичний статус, особа могла отримати контроль над певними матеріальними ресурсами. Адже у кочових племінних союзів головним багатством були табуни худоби, які слід було забезпечувати пасовищами і водопоями, тому особа із відповідним соціальним статусом мала повноваження регламентувати систему майнових відносин у суспільстві, виходячи із того, що відповідний статус давав їй повноваження регламентувати користування ресурсами, які забезпечували реалізацію права на власність. Недарма єнісейські тексти вказують на патронатний характер відносин між знатними особами і підвладними їм людьми. Тому кар'єрними заохоченнями ханом здійснювалась політика, спрямована на розбудову соціально-політичної системи держави, причому та політика була доволі динамічною, і держава постійно перебувала у процесі її оптимізації.

Патронат хана поширювався на народи, які входили до його племінного союзу (Ель), котрий становив найвищу форму державної організації. Той племінний союз утворювали народи, володарі над якими перебували під владою кагана. Так, у тексті стели Кюль-Тегіна згадуються васальні племінні союзи і кагани, які підкорилися тюркському кагану⁶. Вочевидь, під васальними народами слід вирізняти народи, що перебувають під управлінням каганів чи інших володарів, які визнали над собою зверхність тюркського кагана. Так, стела Кюль-Тегіна і Тоньюкука, які було знайдено на річці Орхон в північно-західній Монголії, вказують нам на підвладність народів та їх володарів тюркському каганові, причому та підвладність виявлялась у вірності володаря відповідного народу каганові.

Єнісейські тексти нам, на відміну від Орхонських, які ілюструють ставлення вищої влади до підлеглих, розкривають ставлення підвладних до кагана. Зокрема, ними розкриваються принципи, на яких співіснували в тюркських державах беки, їх народи, дружинники із беками, інші посадовці хана і всі ланки соціально-політичної піраміди в цілому із ханською владою.

Отже, джерела тюркського походження дають нам можливість досить повно реконструювати принципи службових відносин у тюркській системі державної влади. На чолі «народів», які становили Ель, підвладний ханові, стояли або його родичі, або представники еліти того народу, які визнали владу хана⁷. Ми можемо спостерігати, що тюркський каган визнавав каганське достоїнство за володарями підвладних йому племен⁸, що, фактично, було визнанням тюркським ханом за відповідним володарем влади над підвладним йому народом влади у тому обсязі, в якому ханові підвладний його власний народ і, водночас, володар мав визнавати над собою зверхність тюркського хана. За непокору тюркському ханові передбачалось вбивство бунтівного васала, навіть якщо він був родичем хана⁹.

Відповідно, ми можемо спостерігати, що ханське захоплення у формі влади над народом, підвладним каганові, який становив частину його Елю, могло бути як визнанням за захопленою особою її достоїнства, яке вона прагнула зберегти, так і підвищення соціально-політичного статусу особи, яка заслужила його, будучи поряд із ханом. Пріоритет у підвищенні соціального статусу був, безумовно, за родичами хана, саме вони ставали на чолі народів, яких тюркський каган позбавляв їхнього суверенітету, уособлюваного власним ханом¹⁰. Тому принцип встановлення системи управління тюркським Елем у загальних рисах нагадував систему удільних князів у Давньоруській державі, коли Великим князем Київським призначались його сини на уділи, визнаючи при цьому владу Київського князя над собою. Отже, вживання поняття каган щодо володаря над народом, який був підвладний тюркському каганові, ми маємо розглядати як умовне.

Поняття народ як соціальний організм, підвладний володареві, вживається також і поряд із титулом бек. Бекське достоїнство жалувалося ханом за заслуги, на що нам вказують численні енісейські стели¹¹. Щодо соціального змісту поняття бек у орхонсько-енісейській тюркології панують різноманітні позиції. У радянській історіографії під беком було прийнято розуміти багатих людей, які завдяки своїм статкам здобували собі й соціально-політичний вплив¹². Але слід зважати, бек, що як випливає із тюркських текстів, не міг вважатися повним і безроздільним володарем своїх табунів. Тексти подають ті надбання бека як внесок у розбудову держави на чолі із ханом. Так, на стелі одного знатного посадовця вказується на його здобутки для держави у вигляді синів-майстрів та шести тисяч коней.

Меморіант даної стели вказує на свій внесок у розбудову держави у формі табунів, які, фактично, гарантують збільшення чисельності підвладного занові народу і опори для його держави. Також меморіант вказує, що ним підготовано синів-майстрів, тобто, кадри для держави і хана. Він, очевидно, прагне звернути увагу хана на його бекське достоїнство, про яке також йдеться в тексті стели, яке відкривало шлях кар'єрного зростання для його синів, оскільки стела також розкривала особисті якості синів меморіанта, які могли бути корисними для хана. Очевидно, не дарма меморіант вказує поряд із шістьма синами шість тисяч коней, і все це присвячує державі. Він таким чином дає знати ханові, що перспектива його синів забезпечується набутими табунами, а тому його синам за службу від держави потрібно умови, аби вони із табунів, отриманих у спадок, змогли примножити нові табуни й здобути нові ресурси¹³. Хан був гарантом як бекського достоїнства, пожалуваного ним, так і збереження статусу майна. Лише таким чином можна пояснити присвячення свого майна державі у текстах багатьох стел¹⁴.

Звертає на себе увагу часте голосіння, зафіксоване на енісейських стелах, що меморіант не встиг насолодитися своїм ханом¹⁵. Під поняттям «насолодитися ханом», очевидно, слід розуміти службу ханові, яку в багатьох стелах зафіксовано як дуже почесну. Отже, бек свої статки міг забезпечити лише вірністю ханові, зважаючи на потребу для нього здійснювати походи на користь держави. Також часто беки й інші володарі народів здійснювали не менш небезпечну в ранньому середньовіччі посольську службу. На одній зі стел йдеться про здобуття меморіантом титулу тутук, причому меморіант мав бекське достоїнство, а титул тутук було здобуто на ханській службі, у той час як бекське достоїнство у меморіанта вже було¹⁶. Тому даний фрагмент дає нам можливість вважати, що бекське достоїнство характеризує соціальне становище особи щодо підвладного їй народу, але поряд може бути титул, який характеризує ставлення особи до хана і здобутий за заслуги перед ханом.

Відповідно, у період несення служби поза межами своїх володінь, які забезпечували життєдіяльність народу, володар мав розраховувати на гарантії власного не лише соціально-політичного, а й матеріального становища. Ті гарантії він міг отримати лише від хана, зважаючи, що хан мав зобов'язання забезпечувати достаток для свого Елю¹⁷. Так, стела Кюль-Тегіна вказує на нерозумність володаря одного із підвладних племен, який повстав проти влади кагана, не зважаючи на власне тюркське походження, і його було вбито¹⁸. Даний фрагмент свідчить аж ніяк не про нерозумність як про відсутність страху перед каганом, а про нерозуміння переваг підкорення владі кагана.

Крім беків тюркські тексти згадують також посади приказних, що, очевидно, становить загальне поняття, а деякі дослідники вказують, що під приказними слід розуміти таких посадовців, як буюруки¹⁹ і таркани. Стела Кюль-Тегіна нам прямо вказує на цілковиту залежність тарханів і буюруків від ханської влади, говорячи про нерозумних ханів, приказні яких також були нерозумними²⁰. Відповідно, дані особи були посадовцями, які мали значні компетенції й повноваження, оскільки на них, як вказує джерело, трималася ханська влада над його Елем. Окремі енісейські написи вказують нам на підвладність тархана бекові, коли на стелі тархана йдеться голосіння, що меморіант, тархан, не насолодився своїм беком²¹.

Енісейські тексти нам вказують іще на деякі посади при ханському дворі, наприклад, ічрека²². Сутність даної посади реконструювати складно, але її згадка на меморіальному камені говорить нам, що носій даної

посади мав значний соціально-політичний статус, пам'ять про який для нього важливо було закарбувати в камені. Також зустрічаємо згадку посади іріг, яка вживається поряд із посадою «прем'єр-міністра держави»²³. Поняття прем'єр-міністр слід розуміти умовно, вочевидь, подібною була посада Тоньюкука, пам'ятник якому є одним із ключових серед усіх пам'яток орхонсько-енісейської писемності.

Принцип підбору кадрів на придворні посади чітко встановити складно, але, очевидно, що вони набиралися із числа знаті, яка походила із заслужених родів, про що меморіанти в якості своєрідної рекомендації фіксували на своїх меморіалах.

Цікавою є згадка про управлінський апарат хана у 20 посад, які є спадковими²⁴. Такий апарат, безумовно, міг здійснювати управління державою лише за умови розвитку в ній автономістських традицій. Оскільки під владою хана знаходився цілий конгломерат народів, які становили його Ель, та ним надавалися володарям над тими народами повноваження, аналогічні повноваженням хана щодо його власного народу, то автономізм мав бути глибоким, за принципом, схожим на відносини в Європі феодалів із селянами, які перебували під владою інших феодалів. Фактично, хан не втручався і не мав на те потреби, у внутрішнє соціальне і господарське життя кожного із народів, які становили його Ель, оскільки то було компетенцією володаря відповідного народу, на що нам вказують енісейські тексти. Так, часто ті тексти містять голосіння, що меморіант не насолодився власним народом, за аналогією із особистою користю як від служби ханові, разом із тим, щодо народу говориться «мій народ», тобто, який є повним володінням меморіанта, навіть коли меморіант засвідчує свою підвладність у написі²⁵. Хан же втручався, як нам засвідчують джерела, у ситуацію в підвладному йому народі лише коли проти хана виступав володар над тим народом²⁶.

Основним заняттям хана були війни і походи, а тому автономія в каганаті була звичайним явищем. Оскільки всі підвладні народи виставляли своїх воїнів, на що нам вказують джерела, подаючи перелік підвладних племен, це унеможливило бунти, всі хто міг бунтувати, перебували в полі зору хана. Боротьба ж за народи і пасовища в середині ханської родини стала причиною смут і підкорення Китаю тюркського каганату²⁷.

Отже, тюркські каганати VI–VII ст. були політично динамічними державними утвореннями, які постійно перебували у пошуку оптимальної управлінської моделі на засадах розвиненого самоврядування народів, які до них входили. Система влади в каганаті базувалась на засадах патронату володарів над їх народами і, відповідно, всі володарі народів патрунувалися каганом, оскільки отримували від кагана або владу над підкореними народами, або гарантії збереження власного соціально-політичного статусу. Кар'єрне заохочення, здійснюване каганом за службу, давало також право володіння і розпоряджання матеріальними ресурсами, які становили економічну базу існування народу. Відповідно, служба каганові була дуже престижною і, у більшості, знать до неї прагнула, отримуючи від кагана за неї гарантії власного становища. Найбільш значними діями в тюркській державі, якими можна було заслужити кар'єрне зростання, були військові походи і посольські функції, заняття, які вимагали відповідного впливу в суспільстві, а посольська діяльність – іще й високого культурного рівня й знатності за межами каганату. Менш значними були дії приватного характеру, як-то примноження підконтрольних табунів тощо.

Вивчення досвіду організації системи стимулювання управлінських кадрів кар'єрними заохоченнями відкриває для нас можливість більш широкого вивчення соціально-політичної й економічної моделі тюркського каганату і її правового забезпечення. Також ми маємо змогу, аналізуючи джерела, доволі чітко простежувати практику застосування норм тюркського права у VI–VII століттях. Водночас ми маємо можливість простежити витоки тюркського права, яке, з його етнічними і звичаєвими особливостями, є поширеним в ряді країн Азії.

¹ *Hermann Vambery*. Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen beziehungen. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1885. – С. 91–99.

² *Томзен Вильгельм Людвиг*. Дешифровка орхонских и енисейских надписей: [Пер. с фр.: “Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'énisséi. Notice préliminaire par Vilh. Thomsen”]. – Санкт-Петербург: Тип. Имп. Акад. наук, 1894. – 26 с.; *Радлов В. В., Мелиоранский П. М.* Сборник трудов орхонской экспедиции. IV: Древне-тюркские памятники в Кошо-Цайдамъ. – СПб., 1897. – 33 с.; *Мелиоранский П. М.* Памятникъ въ честь Кюль Тегина. Съ двумя таблицами надписей. – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1899. – 144 с.; *Малов С. Е.* Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования. – М.–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1951. – 452 с.; *Кормушин И. В.* Тюркские енисейские эпиграфики. Грамматика. Текстология. – М.: Наука, 2008. – 342 с.; *Кляшторный С. Г.* Памятники древнетюркской письменности и этнокультурная история Центральной Азии. – СПб.: Наука, 2006. – 592 с.

³ *Бартольд В. В.* Двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии // Бартольд В. В. Сочинения – В 9 т. – Т. 5: Работы по истории и филологии тюркских и монгольских народов. – М.: Наука, 1968. – 759 с. – С. 19–192; *Берштам А.* Социально-экономический строй орхон-енисейских тюрков VI–VIII. Восточно-тюркский каганат и кыркызы. – М.–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1946. – 208 с.; *Кляшторный С. Г.* Памятники древнетюркской письменности и этнокультурная история Центральной Азии. – Санкт-Петербург: Наука, 2006. – 592 с.

⁴ *Зуев Ю. А.* Ранние тюрки: очерки истории и идеологии. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – 338 с.; *Игибаев С. К.* Образование тюркского каганата и его распад. – Усть-Каменогорск, 2004. – 116 с.

⁵ *Хазанов А. М.* Кочевники и внешний мир. Изд. 3-е, доп. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – С. 225.

⁶ *Малов С. Е.* Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования. – М.–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1951. – С. 40.

⁷ Малов С. Е. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования. – М.–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1951. – С. 38–39; Радлов В. В., Мелиоранский П. М. Сборник трудов орхонской экспедиции. IV: Древнетюркские памятники в Кошо-Цайдамъ. – СПб., 1897. – С. 22.

⁸ Малов С. Е. Вказана праця. – С. 38–39.

⁹ Там само. – С. 38.

¹⁰ Там само. – С. 38.

¹¹ Кормушин И. В. Тюркские енисейские эпитафии. Грамматика. Текстология. – М.: Наука, 2008. – С. 68.

¹² Берштам А. Социально-экономический строй орхон-енисейских тюрок VI–VIII. Восточно-тюркский каганат и кыргызы. – М.–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1946. – С. 110.

¹³ Кормушин И. В. Тюркские енисейские эпитафии. Грамматика. Текстология. – М.: Наука, 2008. – С. 94.

¹⁴ Там само. – С. 159.

¹⁵ Там само. – С. 145.

¹⁶ Там само. – С. 140.

¹⁷ Берштам А. Социально-экономический строй орхон-енисейских тюрок VI–VIII. Восточно-тюркский каганат и кыргызы. – М.–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1946. – С. 118; Мелиоранский П. М. Памятникъ въ честь Кюль Тегина. Съ двумя таблицами надписей. – С-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи наукъ, 1899. – С. 68.

¹⁸ Малов С. Е. с – С. 38.

¹⁹ Мелиоранский П. М. Памятникъ въ честь Кюль Тегина. Съ двумя таблицами надписей. – С-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи наукъ, 1899. – С. 65.

²⁰ Малов С. Е. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования. – М.–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1951. – С. 36.

²¹ Кормушин И. В. Тюркские енисейские эпитафии. Грамматика. Текстология. – М.: Наука, 2008. – С. 163.

²² Там само. – С. 30.

²³ Там само. – С. 18.

²⁴ Бичурин Н. Я. (Иакинф) Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. – В 3 тт. – Т. 1. – М.–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1950. – С. 229.

²⁵ Кормушин И. В. Вказана праця. – С. 167.

²⁶ Малов С. Е. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования. – М.–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1951. – С. 42.

²⁷ Бичурин Н. Я. (Иакинф) Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. – В 3 тт. – Т. 1. – М.–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1950. – С. 236–237.

Резюме

Сацький П. В. Суспільний статус ханських службовців і система кар'єрних заохочень в тюркських державах VI–VII ст.

У статті аналізується інформація про систему соціально-правових відносин у тюркських державах VI–VII ст., яка міститься в рунічних текстах відповідної епохи та китайських джерелах. За інформацією тюркських джерел здійснюється реконструкція державно-правових відносин. Досліджується становище глави тюркської держави – хана в суспільстві і статус його службовців. Аналізується статус безпосередніх ханських службовців: буюруків (приказних), тарканів, ічреків та інших. Особливу увагу приділяється бекам, походженню бекської влади та їх соціальному статусу. Також досліджуються основні складові бекської влади. Аналізується й система державних заохочень ханських службовців та її правове забезпечення. З'ясовано, що основними засобами збереження майна і статусу посадовими особами було присвячення ними своїх надбань ханові, тобто, визнання хана розпорядником надбань посадових осіб. Також досліджуються принципи несення посольської служби ханові в іноземних державах. Ханських послів серед службовців виділено в окрему категорію. Та категорія мала особливий статус щодо інших службовців, оскільки їй належало право свободи дій в умовах несення ханської служби. Автором реконструйовано систему державної служби та правового забезпечення порядку її несення.

Ключові слова: хан (каган), бекське достоїнство, приказні, патронат, система управління, посольська служба, державна служба.

Резюме

Сацький П. В. Общественный статус ханских служащих и система карьерных стимулов в тюркских государствах VI–VII вв.

В статье анализируется информация о системе социально-правовых отношений в тюркских государствах VI–VII вв., которая содержится в рунических текстах соответствующей эпохи и китайских источниках. На основе информации тюркских источников осуществляется реконструкция государственно-правовых отношений. Исследуется положение главы тюркского государства – хана в обществе и статус его служащих. Анализируется статус непосредственных ханских служащих: буюруков (приказных), тарканов, ичреков и других. Отдельно уделяется внимание бекам, происхождению бекской власти и их социального статуса. Также исследуются основные составляющие бекской власти. Анализируется также система государственных поощрений ханских служащих и ее правовое обеспечение. Выявлено, что основными средствами сохранности имущества и статуса должностными лицами было посвящение ими своих достижений как материальных так и не материальных хану, т.е. признание хана распорядителем имуществом и прочими составляющими статус должностных лиц. Также исследуются принципы несения посольской службы от имени хана в иностранных государствах. Ханских послов среди служащих выделено в отдельную категорию. Эта категория имела особый статус относительно других служащих поскольку ей принадлежало право свободы действий в условиях несения ханской службы. Автором реконструирована система государственной службы и правового обеспечения порядка ее несения.

Ключевые слова: хан (каган), бекское достоинство, приказные, патронат, система управления, посольская служба, государственная служба.

Summary

Satskyy P. Khan's Service and the system of career in centives in Turkish states in VI–VII centuries.

This article analyzes the information about the social and legal relations in the Turkic states of VI–VII centuries. This information contained in runic texts of the era and Chinese sources. According to Turkish sources by reconstruction of public relations. Studied the status of the head Turkic states – Khan in society and the status of its employees. We analyze the status of direct employees of Khans: buyuruks (clerks), tarkans, ichreks and others. Separately studied of beks, origin authorities of beks and their social status. We found that power of beks could be either inherited or acquired in the service of the Khan. Becks had a fairly broad powers and exercised control people under their authority. Also, they can also serve khan in carry out military campaigns. Becks owned herds of cattle. Herds of cattle provided the basis of their power over the people, but the status of the Becks is legitimated fidelity Becks of Khans. Becks were independent in its policy. Buyuruks and Tarkans were in court of Khans. They were employees of Khan. Becks could win the title in the service Tarkan Khan. The Title of Becks could get support of the government. Becks could obtain to service of Khans deserve and also not serving of Service khan. Analyzed a system incentives of government to Khan's officials and its legal framework. We found that the main means of conservation of the property and the status of officials were dedicating their achievements to Khan. Khan received the right to manage the achievements of their employees after their death. The author has reconstructed system of the civil service and legal support of the government system.

Key words: Khan (Kagan), beks advantage, clerks (prikazni), patronage, management system, service of Ambassador, service of states.

Отримано 14.06.2013

УДК 34.096+321.01

О. О. ВОВК

Олексій Олександрович Вовк, аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка, військовослужбовець

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ДЕРЖАВНОЇ ТА ЗОВНІШНЬОЇ БЕЗПЕК

Економічна й політична нестабільність у світі, соціальні, природні, техногенні, екологічні, інформаційні погрози, можливість здійснення терористичних актів зумовлюють важливість розгляду співвідношення «державної безпеки» і «зовнішньої безпеки» у контексті забезпечення національної безпеки, що вимагає стратегічного мислення у розумінні кількісних та якісних показників небезпек і факторів ризику, а також навички реалізації теоретичних положень.

Питання, що стосуються національної безпеки взагалі і державної та зовнішньої безпеки держави безпосередньо, певною мірою розглядали у своїх працях такі вітчизняні та закордонні науковці: В. А. Ліпкан, І. В. Діордіца («Національна безпека України: кримінально-правова охорона», К., 2007); Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Ваврінчук («Національна безпека України», К., 2007); Г. В. Новицький («Формування загальної теорії безпеки: теоретичні витоки досліджень проблем національної безпеки України», К., 2006); Л. М. Шипілова («Методика обґрунтування поняттєво-категорійного апарату теоретичних основ політики безпеки», К., 2005) та ін., проте до кінця вони так і не були вирішені, тому потребують сталої й ґрунтовної розвідки.

Оскільки серед науковців не існує згоди щодо понять «державна безпека» і «зовнішня безпека» – виникає необхідність провести дослідження з метою їх уточнення. На думку автора, для усвідомлення даних понять спочатку потрібно вказати своє бачення визначень «безпека» та «національна безпека» держави, тому що для них вони є основними і родовими.

Так, автор підтримує думку тих вчених які вважають, що безпека – стан захищеності людини, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх небезпек і загроз, який базується на діяльності людей, суспільства, держави, світового співтовариства щодо вивчення, виявлення, ідентифікації та аутентифікації, попередження й усунення небезпек та загроз, мінімізації дії негативних наслідків, здатних загрожувати безпекою фундаментальним цінностям антропо-соціокультурного середовища, зашкодити стійкому розвитку системи безпеки¹.

Що ж стосується поняття «національна безпека», то вітчизняні та іноземні дослідники, нормативні документи дають різні тлумачення сутності цього феномена через його складний, багатокомпонентний та міждисциплінарний характер. Як вказано у Законі України «Про основи національної безпеки України», національна безпека це – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з